

BASKIN ORAN • Türkiye'de Azınlıklar

Tesev Yayınları, 2004 (1 baskı)

İletişim Yayınları 1053 • Baskın Oran Bütün Eserleri 3

ISBN-13: 978-975-05-0299-6

© 2004 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1-7. BASKI 2004-2015, İstanbul

8. BASKI 2018, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Jozef Szajna, “The Roll Call Lasted Very Long...

My Feet Hurt a Lot”, Buchenwald, 1944

ARKA KAPAKTAKI BASKIN ORAN FOTOĞRAFI Berrin Cerrahoğlu

KAPAK FILMİ 4 Nokta Grafik

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DİZİN Özgür Yıldız

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622 Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BASKIN ORAN

Türkiye'de Azınlıklar

Kavramlar, Teori, Lozan,
İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama

BASKIN ORAN BÜTÜN ESERLERİ 3

GÜNCELLEŞTİRİLMİŞ BASKI

i l e t i Ő i m

BASKIN ORAN uluslararası ilişkiler emekli profesörü. 1945 İzmir doğumlu. 1968'de bitirdiği SBF'de (Mülkiye) asistanken 1971 ve 1980 cuntaları tarafından toplam dokuz yıl üniversiteden atıldı, her seferinde dava açarak geri döndü.

1999-2009 arasında Avrupa Konseyi Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) nezdinde ulusal irtibat görevlisi idi. Ekim 2004'te Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulunun Azınlık ve Kültürel Haklar Raporunu yazınca mahkemeye verildi ve beraat etti. Aralık 2008'de Ermenilerden Özur Kampanyasını başlatan dört kişi arasında yer aldı. Nisan 2013'te Kürt barışı çerçevesinde Akil İnsanlar Ege heyetinde bulundu.

Sekseni aşkın bilimsel makalesi var. Yirmiyi aşan kitaplarının (bkz. <http://www.baskinoran.com/kitaplar.php>) genel konuları şöyle: **Uluslararası ilişkiler** (ör. *Türk Dış Politikası*, ed., üç cilt), **milliyetçilik** (ör. *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği ve Atatürk Milliyetçiliği*), **azınlıklar** (ör. *Türkiye'de Azınlıklar, Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar ve Etnik ve Dinsel Azınlıklar*) **siyasal mizah** (ör. *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Yazılmamış Anıları*), **anı** (ör. *Nerde O Eski Mahpushaneler*), **sözlü tarih** (ör. *Dalavera Memet'in Bodrum Tarihi*), **Kürt meselesi** (ör. *Çekiç Güç ve Kürt Devleti ve Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar*), **Ermeni meselesi** (ör. *M.K. Adlı Çocuğun Tehcir Anıları*).

Haftalık yazıları Ağosta (2000'den beri), T24'te ve *artigercek*'te yayınlıyor.

baskinoran@gmail.com

Her kitap bitirişimde içten içe umutlanan, ama her yeni kitabın yeni uzun gecelerinde yine aynı güler- yüzle, sabırla, sevgiyle kahve getirip meyve soyan ve gazete dosyalayan Feyhan'a aşkla, minnetle...

B. ORAN

26 Haziran 2004

İÇİNDEKİLER

Metin İçi Tablolar Cetveli	11
Kısaltmalar Cetveli	12
BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	13
İKİNCİ BASKIYA SUNUŞ	15
GİRİŞ	
DÜNYADA AZINLIK KAVRAMI VE AZINLIK KORUMASI	17
I) Azınlık Kavramının Doğuşu ve Azınlık Korumasının Gelişmesi	17
Batı Avrupa’da Ulus-Devletin Oluşumu ve Azınlıklar.....	17
Süreçte Osmanlı’nın ve Türkiye’nin Konumu.....	19
Soğuk Savaş Sonrası Önemli Gelişmeler.....	23
II) Azınlık Konusundaki Temel Kavramlar	26
Azınlık Ne Demektir?.....	26
Azınlık Kimliği Nedir: Azınlık-Devlet İlişkileri.....	27
Millet’in İnşası ve Azınlıklar: Kan ve Toprak Temelli Yöntemler.....	31
İnsan Hakları ve Azınlık Hakları: Negatif ve Pozitif Haklar.....	33
Hakların Uygulanması: Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması.....	36
III) Azınlık Hakları Verme Konusu: Kime, Ne Tür Haklar, Nasıl?	37
Azınlığı “Tanıma”nın Önemi.....	37
Azınlık Bilincinin Önemi.....	40
“Ulusal Azınlıklar”.....	41
Tam Eşitlik ve Geniş Özgürlük mü, Özel Haklar mı?.....	42

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE AZINLIKLAR ÜZERİNE TEMEL BİLGİLER..... 47

I) Resmî Uygulamaya Göre

Türkiye'deki Azınlıklar: Gayrimüslimler..... 47

II) Dünya Standartlarına Göre Türkiye'de Durum..... 53

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE AZINLIK KAVRAMI VE HAKLARI..... 63

I) Lozan'da Getirilen Azınlık Kavramının İncelenmesi..... 63

A) Türkiye'nin Azınlıkları Lozan'la Sınırlaması Hukuken Doğrudur..... 63

B) Türkiye'nin Azınlıklar Konusunu Lozan'la Sınırlaması Çağdaş Eğilimlerin ve Standartların Çok Gerisinde Kalmıştır..... 65

II) Lozan'da Getirilen Azınlık Haklarının İncelenmesi..... 68

A) Lozan'la Gayrimüslim Vatandaşlara Getirilen Haklar Tam Olarak Uygulanmamaktadır..... 69

B) Lozan'da Gayrimüslimler Dışındaki Gruplara Getirilmiş Haklar Tanınmamaktadır..... 72

III) Lozan'ın Aynı Zamanda Bir İnsan Hakları Belgesi Oluşu ve Bu Yoruma Yapılan İtirazlar..... 74

Madde 39'un İncelenmesi..... 77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE AZINLIK MEVZUATI, İÇTİHADİ, UYGULAMASI..... 83

I) Mevzuat ve Uygulama: Anayasa ve Yasalarda Azınlıklarla İlgili Hükümler..... 83

A) Anayasa Md. 3/1: Tekçi (Monist) Anlayış ve Yasalara Yansımaları..... 84

“Milletin Bölünmez Bütünlüğü”..... 84

“Devletin Dili Türkçedir”..... 86

B) Anayasa Md. 66: Vatandaşlığın ve “Türk Teriminin” Tanımı Sorunu..... 89

II) Anayasa Mahkemesi İctihadi: “Kürt Partisi” Kapatma Kararları..... 96

III) Yargıtay ve Danıştay İctihadi: Gayrimüslim Vakıfları ve “1936 Beyannamesi”..... 104

Yargıtay..... 104

Danıştay..... 107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AB'YE GİRMEK İÇİN YAPILAN REFORMLAR VE UYGULANMALARI..... 109

I) İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçiş ve Kültürel Hakların Durumu..... 109

Mihenk Taşı: İfade Özgürlüğü..... 110

Dilin Sözlü, Yazılı vb. Kullanımı..... 112

Dilin Öğretimi ve Kültürün Korunması-Geliştirilmesi..... 114

Dinsel Haklar..... 115

II) Türkiye’de Azınlık Hakları Konusunda Radikal Reformlar: Anayasa Değişiklikleri ve AB Uyum Paketleri..... 116

A) Anayasa Değişiklikleri..... 117

Ekim 2001 Anayasa Reformu..... 117

Mayıs 2004 Anayasa Reformu..... 120

B) AB Uyum Paketleri..... 121

C) Yapılan Reformların Uygulanması Sorunu..... 124

1) Örnekolay: Radyo ve TV’lerden Yayın..... 125

2) Örnekolay: Kürtçe Kursları..... 127

3) Örnekolay: Gayrimüslim Azınlık Vakıflarının Taşınmazları..... 129

a) AB Uyum Paketlerinin uygulanışı..... 129

b) Sorunlar ve tahlili..... 135

c) Yeni Vakıflar Yasası (2008) ve tahlili..... 139

d) Türkiye’de sermaye birikim süreci açısından gayrimüslim vakıf malları meselesi..... 142

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DEKİ AZINLIK UYGULAMASININ TAHLİLİ..... 151

Türkiye’de Azınlıklarla İlgili Zihniyetin Temel Kalıpları..... 151

Zihniyetin Kuramsal Temeli: Türkiye Cumhuriyetinde Alt-Kimlik - Üst-Kimlik ve Kan-Toprak Yöntemi İlişkileri..... 152

Zihniyetin Tarihsel-Siyasal Temeli: Sevr Sendromu..... 160

SONUÇ..... 163

“Azınlıklar ‘Devletin ve Milletin Birlik ve Beraberliği’ni Bozar” Yaklaşımı..... 163

Türkiye’de Çağdaşlaşma Dalgaları ve Çelişkileri..... 168

Türkiye’de Ulus-Devlet’ten Demokratik Devlet’e Geçiş..... 176

EKLER	179
BAŞBAKANLIK İNSAN HAKLARI DANIŞMA KURULU “AZINLIK HAKLARI VE KÜLTÜREL HAKLAR ÇALIŞMA GRUBU” RAPORU.....	181
“AZINLIK HAKLARI VE KÜLTÜREL HAKLAR RAPORU”NUN BÜTÜN ÖYKÜSÜ / BASKIN ORAN.....	191
“TÜRKİYE’DE HERKES EŞİTTİR, AZINLIK YOKTUR” İLE “AZINLIK DEĞİLİZ, ‘ASLÎ VE KURUCU UNSUR’UZ” ÜZERİNE / BASKIN ORAN.....	205
“TÜRK ÜST KİMLİĞİ ÜLKEYİ BÖLÜYOR”.....	213
“70 MİLYON DA KURUCU UNSUR”.....	221
BİR ANALİZ: TÜRKİYE KÜRTLERİ BAĞIMSIZLIĞA GİDER Mİ? / BASKIN ORAN.....	227
EK TABLO-1: TC ANAYASASI EKİM 2001 REFORMU (Azınlıkları İlgilendiren Maddeler).....	235
EK TABLO-2: TC ANAYASASI MAYIS 2004 REFORMU (Azınlıkları İlgilendiren Maddeler).....	245
EK TABLO-3: AB UYUM PAKETLERİYLE DEĞİŞTİRİLEN YASALARIN ESKİ VE YENİ MADDELERİ (Azınlıkları İlgilendiren Maddeler).....	247
Seçilmiş Kaynakça	275
Dizin	279

Metin İçi Tablolar Cetveli

Tablo-1: Batı Avrupa'da Millet ve Ulus-Devlet'in Kuruluşu Süreci.....	18
Tablo-2: Devlet ile Birey Arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri.....	30
Tablo-3: İnsan ve Azınlık Hakları Terminolojisinde Negatif ve Pozitif Haklar.....	34
Tablo-4: İnsan ve Azınlık Haklarında Devletin Yapıcı Tutumunun Evreleri.....	36
Tablo-5: Haklar ve Politikalar.....	37
Tablo-6: Değişen Sınıfsal ve Etnik Bütünlük Anlayışları.....	44
Tablo-7: Gayrimüslim Vakıflarının Tesciline İlişkin Vakıflar Genel Müdürlüğü Toplam Verileri.....	133
Tablo-8: Gayrimüslim Vakıfları: Şubat 2008 Verileri.....	138
Tablo-9: Osmanlı'da ve Türkiye'de Üst ve Alt Kimlikler.....	157
Tablo-10: Az gelişmiş Ülkelerde Ulus-Devlet, Millet, Azınlık İlişkisi.....	174
Tablo-11: Türkiye'de Çağdaşlaşma Dalgaları: 1920'ler ve 2000'ler.....	176
Tablo-12: Osmanlı'dan 1930'lara, 1930'lardan 2000'lere Geçiş.....	177

Kısaltmalar Cetveli

AB	Avrupa Birliği
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	Avrupa Konseyi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMUK	Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
DKP	Demokratik Kitle Partisi
DYP	Dođru Yol Partisi
ECRI	Avrupa Konseyinin Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu
EP	Emek Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi
MC	Milletler Cemiyeti
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
NGO	Hükümet Dışı Örgütler
ÖZDEP	Özgürlük ve Demokrasi Partisi
RTKKYK	Radyo ve Televizyon Kurumları Kuruluş ve Yayın Kanunu
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SP	Sosyalist Parti
STÖ	Sivil Toplum Örgütleri
STP	Sosyalist Türkiye Partisi
TBKP	Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
TEP	Türkiye Emekçi Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TMK	Terörle Mücadele Kanunu
TRT	Türkiye Radyo Televizyonu
UP	Ulusal Program
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
YDEÖK	Yabancı Dilde Eğitim ve Öğretim Kanunu

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

İleride tarihin uzun uzun yazacağı yıllara girmiş bulunuyoruz. Özellikle Kürtler, ama genellikle bütün alt-kimlikler kendilerini ifade etmeye başladı. Artık Türkiye kimilerine göre en sonunda parçalanmaya gidiyor, kimilerine göre nihayet demokratikleşerek güçleniyor. Bendeniz, kesinlikle ve hiç ödünsüz olarak, ikincilerdenim. Ve yine kesin olarak birincilerin –çok şükür– feci biçimde yanıldıkları kanısındayım.

Bu ortamda, dünya literatürüyle de paralel olarak ve mutluluk verecek biçimde, azınlıklar ve azınlık haklarıyla ilgili çalışmalar Türkiye’de hızla artıyor. Fakat bir eksiklik var. Yazılan kitaplar ya temelde uluslararası antlaşmaları anlatan teorik kitaplar oluyor, veya belli bir azınlığı konu edinen kitaplar. İkisinin arası, ikisini birleştiren, zihinleri netleştiren bir “el kitabı” lazım. Yani, konu açısından Türkiye’yi anlatan, bunu yapabilmek için de gerekli temel bilgileri meraklısına veren bir çalışma. Bu kitabı, bu gereksinmeyi bir miktar da olsa karşılar diye planladım.

Ve, epey tepki çekebileceğini düşünene düşünene de yazdım. Çünkü, bir kere, konu fazlasıyla hareketli ve politik; böyle konularda bilimsel yapıt vermek çok güç. İkincisi, “azınlık”tan herkesin anladığı farklı; bu durumda hem devletin hem de büyük azınlıkların çizgisine ters düşmek kaçınılmaz. Örneğin, uluslararası standartlarla düşünüldüğünde Kürtlerin ve Alevilerin azınlık olduklarını hem devlet reddedecek (“Başımıza durup dururken yeni azınlıklar çıkartıyor!”), hem de devletten de fazla,

bu iki gruptan insanlar sinirlenecek (“Bizim arkadaş okumuş, kitapta ne diyormuş biliyor musun, bize azınlık diyormuş!”). Üstelik, bu insanların hem azınlık diye anılmayı reddettiklerini, hem de azınlık hakları (yani grupça kullanılacak haklar, örneğin dil hakları) istediklerini düşünürseniz, durumun karmaşıklığını daha iyi algıyorsunuz. Üçüncüsü, terminoloji oturmuş değil; birbirinin içine girmiş vaziyette (bkz. dipnot 9); bu da insan hakları hukukçularını rahatsız edebilecek.

Aslında, makale diye başladı. New York’tan Profesör Zehra Arat, “Türkiye’de İnsan Hakları” adıyla ABD’de yayınlanacak derlemesine yazı istedi. Önce vakit yokluğundan yalnızca Lozan’ı yazarım dedim, ısrarı üzerine Türkiye’deki mevzuata da girdim, öyle böyle derken bu küçük kitap çıktı.

Bir “giriş” kitabıdır. Umarım; açacağı tartışmalar en sonunda azınlıklar konusunda bir sürü, daha iyi, daha kapsamlı kitabın yazılmasına vesile olur.

TESEV’in desteğiyle gerçekleşen bu çalışmada, başta Oktay Uygun olmak üzere çok sayıda arkadaşımın yardım aldım; malzeme yolladılar ve/veya önceden okudular ve eleştirileriyle eksikimi-gediğimi azalttılar: Ali Dayıoğlu, Ali İhsan İzbul, Ayhan Yalçınkaya, Bülent Meriç, Çağrı Erhan, Dilek Kurban, Elçin Aktoprak, Elçin Macar, Erol Kurubaş, İlhan Uzgel, Kaan Esener, Mesut Yeğen, Mithat Sançar, Mustafa Kemal Basa, Mustafa Şen, Naz Çavuşoğlu, Özlem Kaygusuz, Sezgin Tanrıku, Sema Kılıçer, Soli Özel, Süha Atatüre, Tankut Soykan, Tolga Kaya, Turgut Tarhanlı. Hepsine gönülden teşekkür ederim. İçlerinden bazıları eski öğrencilerimdir; insanın eski öğrencilerinden öğrenmesi kadar yüceltici ne olabilir ki?

Siz de, eksik-gedik bulduğunuzda lütfen hemen haber ediniz; bundan sonraki baskılara büyük katkı yaparsınız. Hepimizin yaptığı, zaten, ünlü ve esprili deyişteki “denize fayda”dan ibaret...

BASKIN ORAN

(İmla üzerine kısa not: Yalın haldeki isimlerde kesme işareti kullanılmış, ek almış olanlarda kullanılmamıştır; ör. Türkiye’de, Cumhuriyet Türkiyesinde; Antlaşma’nın, Lozan Antlaşmasının.)

İKİNCİ BASKIYA SUNUŞ

Bu kitap, Başbakanlık'a bağlı İnsan Hakları Danışma Kurulu tarafından hazırlanan ve bir bardak suda büyük fırtına koparılmasına yol açan "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu"nun kaynağı olan yapıttır.

Bu baskıya, bu Rapor'u da koydum. Çünkü saldırıları yapanların hiç-biri okumamıştı. Bir umut; belki şimdi okurlar.

Bunun yanı sıra, Rapor çıktıktan sonraki başka yazı ve röportajları da ekledim. Bunlar, Rapor'un anlaşılmasını kolaylaştırmanın ve bu belgenin nasıl bir yaraya parmak bastığını görmeye yardımcı olmanın yanı sıra, elinizdeki kitabı da tamamlayacak niteliktedir. Örneğin, "azınlık" ve "azınlık hakları" dediği zaman AB'nin anladığı ile Türkiye'de anlaşılan arasında en ufak bir benzerlik bulunmadığı hususu gibi. Avrupalılar "başat olmayan da, başat olanla aynı haklardan yararlınsın" diyor, biz azınlık denilince "ikinci sınıf vatandaş" ve "bölücü unsur" anlıyoruz.

Daha önceki baskıya yazdığım gibi, bulabileceğiniz yanlışları bildirmek zahmetine katlanırsanız büyük katkı yapmış olursunuz (oran@politics.ankara.edu.tr). Nitekim, kullandığım iki resmî belgedeki maddi hatalardan kaynaklanan yanlışları, dikkatli okurlar sayesinde bu baskıda düzeltilmiş bulunuyoruz.

BASKIN ORAN

Aralık 2004

(Birinci baskıdaki kimi eksik ve yanlışlarımızı, yaptıkları değerli uyarılarla bu ikinci baskıda düzeltmemize olanak veren şu genç arkadaşlarımıza büyük teşekkür borçluyuz: Başar Başol, Mehmet Ratip, Enes Ateş ve özellikle de Çağlar Şakı.)

DÜNYADA AZINLIK KAVRAMI VE AZINLIK KORUMASI

Konuyu incelemeye tarihçeden başlamanın belli bir derinlik ve kolaylık sağlayacağını düşünüyorum. Bu tarihçeden sonra, konunun anlaşılması için gerekli kavramları ele alırız.

I) Azınlık Kavramının Doğuşu ve Azınlık Korumasının Gelişmesi**Batı Avrupa'da Ulus-Devletin Oluşumu ve Azınlıklar**

Bugün bize çok doğalmış gibi gelen “azınlık” kavramı nispeten yenidir ve ancak 16. yüzyıldaki Reform hareketinden bu yana kullanılmaktadır.

Antik Çağda (Eski Yunan ve Roma) azınlık kavramı yoktu. “Yurttaş”lar yalnızca özgür insanlardan oluştukları için (köleler yurttaş değildi) az sayıda idiler; sınıfsal bakımdan bölünmüş olsalar da azınlık-çoğunluk diye bölünmemişlerdi.

Azınlık kavramı Orta Çağ'da da yoktu. Orta Çağ siyasal bakımdan tam bir parçalanmışlık gösteriyordu ama, Germen akınlarının yarattığı Karanlık Çağlar kaosu boyunca (kabaca, İ.S. 476-800) Kilise her bakımdan (ölmemek, kültürünü sürdürmek, vb.) tek sığınılacak yer olduğu için, Orta Çağ'a gelin-

diğinde hiçbir çatlağa izin vermeyecek kadar kuvvetlenmiş ve tam bir dinsel bütünlük yaratmıştı. Bu dinsel bütünlük içinde gerçi Yahudiler fiilen bir dinsel azınlık grubuydu; ama seslerini duyuracak güçten tamamen yoksun oldukları ve tamamen dışlandıkları için “azınlık” olarak algılanmıyorlar, yalnızca aşağılanıyorlardı.

Demek ki, tarihte azınlık kavramının ortaya çıkması için hem bu “bütünlük”ün bozulması sonucu “farklı” bir grubun ortaya çıkması, hem de bunun korunması gerektiğinin anlaşılması gerekmiştir. Tabii, “bütünlük”ün bozulduğu kanısı ancak merkezî bir devlette oluşacaktır. Çünkü imparatorluklar merkeziyetçi değildirler; etnik, dinsel, dilsel bütünlükle ilgilenmemektedirler; onlar için önemli olan imparatora sadakattir.

Dolayısıyla, ne zaman ki Mutlakiyetçi Krallık diye ilk defa merkezî bir devlet biçimi ortaya çıkacaktır ve onun içindeki azınlıkları koruma diye bir sorun belirecektir, azınlık kavramı da o zaman doğmuştur. Bu süreci şöyle izleyebiliriz (bkz. Tablo-1):

Tablo-1:

Batı Avrupa’da Millet ve Ulus-Devlet’in Kuruluşu Süreci

Kral+Burjuvazi → Merkezî Devlet → Asayiş ve Tehkukluluk → Ticaret → Ortak Ekonomik Pazar → Ortak Duygular ve Kültür → Millet (ve Azınlıklar) (16. yy) → Milliyetçilik İdeolojisi (18. yy) → Ulus-Devlet → İçte Asimilasyon, Dışta Emperyalizm.

Görüldüğü gibi, Batı Avrupa’da önce millet, iki yüzyıl sonra milliyetçilik, arkasından da ulus-devlet doğmuştur.

(Bu sürecin devamı, bir başka deyişle az gelişmiş ülkelerde tersine işlemesi hakkında Sonuç bölümündeki Tablo-10’a bkz.)

Mutlakiyetçi Krallık iki ögenin 12. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan koalisyonu sonucu 16. yüzyılda doğdu: Bir yanda; Batı Avrupa’da asayişsizlik ve çokhukukluluk yüzünden güvenli ticaret yapamayan ve ayrıca pazarını genişletmek isteyen Burjuvazi (yani, tüccar sınıfı), diğer yanda da topraklarını genişletmek isteyen Kral (yani, feodal beylerin en güçlü-

sü). Bu yeni siyasal birim, zamanla, bugün “ulus” dediğimiz yeni toplumsal birimin içinde geliştiği rahim oldu: Asayiş ve tek hukuk ticaretin gelişmesine olanak tanıdı; bunun sonucunda bir “ortak ekonomik pazar” oluştu; bu pazar içinde ortak bir dil ve duygular gelişti; ortak dil ve duygular da zamanla ulus’un (milletin) oluşmasına yol açtı.

Bu ortamda güçlenen ve Kilise’nin gücünü kırmaya başlayan burjuvazi, o zamana kadar bu Mutlakiyetçi Krallığı birarada tutan temel ideoloji olan dinden (Katoliklikten) daha uygun bir değerler bütünü bulmak ve böylece kendini hem Kraldan hem de Kiliseden özerk kılmak zorundaydı. Bunu da, çalışmadan tüketmek üzerine kurulu bir sınıf olan aristokrasinin Katolikliğine karşı, çok çalışmayı ve pek az tüketerek birikim (dolayısıyla, yatırım) yapmayı teşvik eden Protestanlık’ta buldu. Aslında, Luther ortaya çıkmadan önce çok Lutherler çıkmış, ama burjuvazi yeterince güçlü olmadığı için tutunamamışlardı; diri diri yakılmışlardı.

İşte, İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde “millet” oluşumuyla yaklaşık aynı zamanda olmak üzere, dünyadaki ilk azınlık türü (dinsel azınlıklar) böylece doğdu.

İktidardaki çoğunluk (Katolikler) açısından bakınca, bu, “devletin ve milletin bütünlüğünü” bozan çok önemli bir gelişmeydi ve önlenmeliydi. İktidarlar bu sorunu kimi zaman topluca öldürerek (ör. Fransa’da Protestanların katledildiği 1572 Saint Barthélemy Gecesi), kimi zaman da koruma belgeleri çıkararak (ör. Fransa’da 1598 Nantes -”Nant” okunur-Fermanı) çözmeyi denediler. Bu söylenenlerin, Protestan çoğunluğun egemen olduğu ülkeler ile bunlardaki Katolik azınlık arasındaki ilişkiler açısından da aynen geçerli olduğunu ayrıca söylemeye gerek yok.

Süreçte Osmanlı’nın ve Türkiye’nin Konumu

Azınlık kavramını asıl geliştirerek onu uluslararası hukuk ve ilişkilere sokan, Katolik ve Protestan yönetimli devletler arasında imzalanan azınlık koruma antlaşmaları oldu. Çünkü,

karşı tarafta kendilerinin azınlığı bulunan ve kendi içlerinde karşı tarafın azınlığı yer alan bu devletler, 1562’de başlayıp 1598’e dek süren ve tam olarak Vestefalya Antlaşmasıyla ancak 1648’de biten kanlı “din savaşları”yla birbirlerini “imana” getiremeyeceklerini anlayınca, karşılıklı olarak azınlıklarını koruyacak yöntemler düşündüler.

Tek taraflı koruma fermanları biçiminde başlayan ve ikili antlaşmalar biçiminde devam eden bu azınlık koruma sürecinin sonunda Avrupa ülkeleri Avrupa’daki dinsel azınlık çatışmalarını (ör. Otuz Yıl Savaşları) bitirdiler. Bunun sonucu olarak bir yandan güçlendiler, bir yandan da Avrupa dışındaki azınlıklarını (Hıristiyanları) korumaya yöneldiler. Çünkü, hemen sınırlarında yer alan Osmanlı İmparatorluğundaki şeriat düzeni hem Avrupalılara çok yabancı ve ters gelen bir hukuk düzeniydi, hem de Avrupa ülkeleri zayıf Osmanlı İmparatorluğunun içişlerine bu Hıristiyan azınlıkları bahane yoluyla müdahale ederek etki alanlarını genişletebileceklerini keşfetmişlerdi.

Bu koruma, Avrupa politikasında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en önemli problem haline gelen “Doğu Sorunu”nun (*Question d’Orient*; zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu topraklarına hangi devletin sahip olacağı mücadelesi) oluşmasına yol açtı. Hem Osmanlı’nın Avrupa vesayeti altına girmesine neden olan, hem de bu devletlerin böylece birbirlerini dengelemeleri sonucu bir bakıma Osmanlı’nın ömrünü yapay olarak uzatan bu Doğu Sorunu, azınlıkların korunması tarihinin de ta kendisi oldu.

Bu süreci şöyle izleyebiliriz:

1) Süreç, Osmanlı’daki Hıristiyan azınlıkların bir tek büyük devletçe korunması biçiminde başladı. Örneğin 1699 Karlofça Antlaşması Polonya’ya Osmanlı’daki Katolikler için girişim yapma hakkı tanıdı.

2) Arkasından, 1854-56 Kırım Savaşının sonunda imzalanan 1856 Paris Antlaşması bu Hıristiyan azınlıkların korunmasını, Napoléon-öncesi Avrupa haritasını ve düzenini geri getirmek amacıyla galip devletlerin oluşturduğu Avrupa Uyu-

mu'na (*Concert Européen*) bıraktı. Bu düzen, 19. yüzyılın kolektif koruma sistemine bir tür geçiş dönemi oluşturdu.

3) 19. yüzyılda azınlıklar konusunda iki önemli gelişme ortaya çıkmıştı: a) Fransız devrimi sonrasında “dinsel” azınlıkları korumaktan “ulusal” azınlıkları korumaya geçiş ve artık dinsel hakların yanı sıra medeni ve siyasal hakların da devreye girişi; b) Milliyetçilik ilkeleri sonucu ulus-devletin (yani, millet'i inşa edebilmek için alt-kimlikleri asimile etmeye girişen devlet türünün) doğuşu.

Bu gelişmelere, sanayi devriminin 19. yüzyılın ortasından itibaren yarattığı ünlü gereksinmeler sonucu (hammadde ihtiyacı, yeni pazarlar ihtiyacı, sermayeyi dışarıya yatırma ihtiyacı) bir de Emperyalizm'in (yani, bu iktisadi gereksinmeleri askeri işgalle halletme politikasının) doğuşu eklenince, Avrupa'da muazzam bir rekabet ortaya çıktı. Bu durumda hiçbir devlet Osmanlı'ya müdahale tekeline alamadığından, 19. yüzyıl sistemi Osmanlı'daki azınlıkların büyük devletlerce kolektif korunması biçiminde belirecek ve artık bu konudaki ikili antlaşmalar çok taraflı antlaşmalara dönüşecektir.

4) Bu dönemin de arkasından, Milletler Cemiyetinin (MC) kurulmasıyla, evrensel örgüt güvencesi altında uluslararası azınlık koruması sistemine geçildi. Yalnız, bu koruma, sadece Birinci Dünya Savaşında yenilen ülkeleri ve yenseler de küçük-zayıf ülkeleri bağlayacak biçimde düzenlenmişti; yani evrensel değildi. řu anda bu sözleşmeler, tüm ülkeleri kapsayacak biçimde evrensel olmak şartıyla yine uluslararası örgütlerin şemsiyesinde yapılmaya devam etmektedir (MC'den sonra Birleşmiş Milletler [BM], Avrupa Konseyi [AK], Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı [AGİT], Avrupa Birliği [AB]).

İşte, Türkiye'nin uygulamaya bugün de devam ettiği ve bu incelemenin başlıca ağırlık noktasını oluşturan 1923 Lausanne Barış Antlaşmasıyla (bundan sonra kısaca “Lozan” olarak anılacaktır) ilgili azınlık koruması, yukarıda sözü edilen “MC şemsiyesi altında uluslararası azınlık koruması”nın bir parçası olarak ortaya çıktı.

Birinci Dünya Savaşından sonra MC sisteminde üçlü bir öl-

çüt ilk defa resmî biçimde ifade edilmeye başlanarak uluslararası terminolojiye girdi: “ırk, dil, din azınlıkları” (*minorities of race, language, and religion*). Lozan yapıldığı sırada tüm MC sisteminin “düsturu” buydu ve amacı da hem Ayrımcılığın Önlenmesi (*prevention of discrimination*) hem de Azınlıkların Korunması (*protection of minorities*) idi (bu kavramlarla bu Girişte ve ayrıca kitap boyunca iç içe olacağız).

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Nazi Almanyası tarafından güdülen ırkçı politikaların bu iki amacı da boşa çıkarmasının yarattığı hayal kırıklığı, savaştan sonra kurulan BM'nin ilk birkaç yılında bu konunun azınlık sorunu olarak değil de “insan hakları” biçiminde ele alınması sonucunu doğurdu. Bununla birlikte, hem 1950'lerden ve özellikle de 1966'dan başlayarak azınlık konuları tekrar gündeme alındı, hem de, özellikle Doğu Avrupa rejimlerinin 1990'ların başında çökmesiyle birlikte AGİT düzeni, azınlık kavgalarının tekrar başlaması kâbusundan korkulan bir ortamda, Birinci Dünya Savaşı ertesinin üçlü ölçütüne büyük bir geri dönüş yaptı. Şu ufak farkla ki, din ve dil ölçütleri aynen kalırken, 19. yüzyılın ırkçı teorilerinin etkisindeki “ırk azınlıkları” ölçütü artık kültür'e de önem veren “*etnik azınlıklar*” biçiminde ifade edilmeye başlanmıştı.¹ Üçlü ölçüte dönüşün yanı sıra, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması ikilisinin bir bütün halinde uygulanması da yeniden ön plana çıktı.

1 “Etnik” sözcüğünün ırktan çok kültür'e gönderme yaptığı genellikle kabul edilen bir husustur. Bununla birlikte, asistan arkadaşım Elçin Aktoprak'ın da dikkatimi çektiği bir nokta var: Bu üçlü ölçütte etnik'in yanı sıra bir de dinsel ve dilsel farklılık ölçütü vardır ki, bu iki öge zaten kültürün esas bölümünü oluşturur. Diğer bir deyişle, gerçi “etnik” terimi iki savaş arası dönemde egemen kavram olan “ırk” (yani, soy) ögesini çok aşmıştır ve kültür'e gönderme yapmaktadır ama (ör. aynı “soy”dan yani Slav soyundan gelmekte olan Sırplar ile Boşnaklar sırf dinsel farklılık yüzünden birbirlerine girmişlerdir); etnik teriminin, bugün artık iyice bilim dışı bulunan ırk ögesine de, bir “aile” anlamı taşımak şartıyla, gönderme yaptığı bir gerçektir. Zaten, Sovyet Bloğunun dağılmasından sonra “etnik milliyetçilik”in ortalığı kaplamasının nedeni de, Komünizmin dağıldığı kaos ortamında, insanların her zaman içgüdüsel olarak sığındıkları “aile” imajına en yakın kavram olan etnik grup kavramından kuvvet almak ihtiyacı olsa gerektir.